

הרב נפתלי בר אילן

חוטא שיצרו תקפו

שאלה של פסיכולוג: פנה אלי אדם ירא שמים חולה סכיזופרניה. מדי פעם הוא מוציא זרע לבטלה ר"ל. למרות מאמציו ונסיונותיו הרבים אין הוא מסוגל להתגבר על דחפיו ולשלוט ביצרו. רגשות האשמה, הצער והחרטה אינן נותנות לו מנוח. מצבו הפסיכיאטרי כרגע מאוזן, אולם יש מקום לחשוש שמא הצער ועגמת הנפש הרבים יחמירו את המחלה. כיצד מתייחסת ההלכה למצב כזה.

א

הדיון בשאלה שלפנינו נוגע לא רק לחולה אלא גם לכל אדם ירא שמים שטוען שהוא נופל בחטא משום שאינו יכול לשלוט ביצרו, ואין המדובר בעבירה זו בלבד אלא אף בעבירות רבות נוספות.

כותב בעל צדקת הצדיק: "פעמים יש אדם עומד בנסיון גדול כל כך עד שאי אפשר לו שלא יחטא... ובזה הוא נחשב אונס גמור דרחמנא פטרי". וגם בהסתת היצר בתוקף עצום שאי אפשר לנצחו שייך אונס (ואם השי"ת הסיב את לבו הרי אין חטא זה חטא כלל רק שרצון השי"ת הי' כך) ... ואין בזה עונש אף דעשה איסור כיון שהי' אנוס¹. צדקת הצדיק מסתייג ומוסיף: "אבל האדם עצמו אין יכול להעיד על עצמו בזה כי אולי עדיין היה לו כח לכופ היצר (וכמו ששמעתי בזה מענין זמרי שטעה בזה)".

הראי"ה קוק כותב: "... שכבר יש פתח גדול לחסד עליון שלא יחשב ד' לו עון את מה שבא לידו באונס המזג, בין במה שהוא במעשה בין בשב ואל תעשה"².

ב

נראה, שסברת צדקת הצדיק שאדם אינו נאמן להעיד על עצמו שהוא בבחינת אנוס תלויה במחלוקת ראשונים. הגמרא אומרת: "אמר ר' אלעא הזקן: אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירים אותו וילבש שחורים ויתעטף שחורים ויעשה מה שלבו חפץ"³, ומפרש רבינו חננאל: "ח"ו

1. צדקת הצדיק מג.

2. אורות התשובה יד יג.

3. בבלי מועד קטן יז א. וראה תוספות חגיגה טז א ד"ה ויעשה מה שלבו חפץ: "דלבישת שחורים ואכנסאות משברין לכו". וראה רמב"ם תשובה ב ד: "... ומשנה מעשיו כולן לטובה ולדרך ישרה וגולה ממקומו שגלות מכפרת עוון מפני שגורמת לו להכנע ולהיות עניו ושפל רוח". וראה דרכי משה הקצר יורה דעה קעח: "צבע השחור הוא מורה על ההכנעה ושפלות כמו שאמרו (חגיגה טז א) מי שיצרו מתגבר עליו ילבש שחורים וכו'...".

שאילעאי הזקן התיר לעבור עבירה כלל אלא כך אמר אם ראה אדם שיצרו מתגבר עליו באכילה ובשתיה ובמיני זמר ומתיירא שמא ישתכר ויבא לידי עבירה התיר לו לילך למקום אחר וילבש שחורים כל זה כדי לשבור את יצרו... אבל לעבור עבירה או אפילו שתיית יין במיני זמר המרגילין לשמחה אסור⁴. בדרכו של רבינו חננאל הולכים ראשונים נוספים⁵.

הרי"ף פוסק: "וליתא לדרבי אלעאי אלא אף על פי שמתגבר יצרו עליו מיבעי ליה ליתוביה בדעתיה דקי"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים"⁶. מסתבר מאד, שזו גם דעת הרמב"ם שהשמיט את דברי רבי אלעאי. כלל כותב המהרח"ש: "... דמסתמא הרמב"ם הולך לעולם אחר שיטת הרי"ף רבו..."⁷.

רש"י מפרש את דברי רבי אלעאי: "למקום שאין מכירים אותו אין דעתו גסה עליו ושמא יקל כח יצרו...". זו גם שיטת בעלי התוספות⁸ ובעל הבית יוסף מוכיח מהסוגיה שיש להבין את דברי רבי אלעאי כפירוש רש"י והתוספות ולא כרבינו חננאל⁹.

ג

יש לפרש את המחלוקת בין הראשונים. נראה, שלדעת הר"ח והרי"ף אפילו אדם ירא שמים שחטא אינו נאמן לטעון שתקף אותו יצר שאינו בר כיבוש ולכן יש לדונו כאנוס. אי לכך, אין הם מתירים לעבור עבירה קלה למי שטוען שהיא עשויה למנוע אותו מלעבור עבירה חמורה. לעומת זאת, לדעת רש"י ותוספות אדם נאמן לטעון שאין הוא יכול לשלוט ביצרו, ולכן הם מתירים לו לעבור עבירה קלה, כדי להימנע מלעבור עבירה חמורה¹⁰. וזאת רק כאשר ניכר בוודאות שהוא עושה מאמצים רבים ונקט בצעדים משמעותיים כדי להימנע מחטא¹¹.

הראשונים חולקים גם בשאלה האם על בית דין להעניש את העבריין. לדעת הר"ח והרי"ף, יש לדונו ככל עבריין ואילו לדעת רש"י והתוספות, אם

4. רבינו חננאל חגיגה טז א. וראה תוס' חגיגה טז א ד"ה ויעשה מה שלבו חפץ.
5. ראה רא"ש מועד קטן ג יא; ריטב"א ר"ה טז ב ד"ה ויש אומרים אף שינוי מקום; המאירי קידושין מ א ועוד.
6. בבלי מועד קטן רי"ף דף ט א.
7. שו"ת תורת חיים (מהרח"ש) א סח. וכגון זה ראה שו"ת הרדב"ז ב תתלה: "וכן נראה שהוא דעת הרי"ף ז"ל דסתמא אינו חולק עליו הרמב"ם".
8. תוס' חגיגה טז א שם ד"ה ויעשה.
9. שו"ת בית יוסף סוף פירושו למסכת קידושין. וראה חידושי מהרי"ט קידושין מ א ד"ה ויעשה מה שלבו חפץ.
10. על המצוה למנוע את הזולת מעבירה חמורה אפילו באמצעות סיוע לעבירה קלה ראה שו"ת מנחת שלמה לה א.
11. מסתבר שלדעת רש"י ותוס', זמרי לא היה נאמן לטעון שהוא אנוס משום שהכתוב אינו מעיד עליו שהוא עשה מאמצים ונקט באמצעים שיעזרו לו להנצל מחטא.

יתברר לבית הדין שאכן נכון הדבר והעבריינין לבש שחורים ועזב את עירו וכר' הוא פטור מעונש¹².

ד

השלחן ערוך פוסק בהלכות יום הכיפורים: "כל אדם שהריח מאכל ונשתנו פניו מסוכן הוא אם לא יתנו לו ממנו ומאכילים אותו ממנו"¹³. הב"ח, המג"א מדייקים בלשון השו"ע שכוונתו היא שרק אם נשתנו פניו של אדם מותר להאכילו ביום כפור גם ללא הוראה של רופא¹⁴. החתם סופר מחדש, שיש להבחין בין חולה האוכל ביום הכיפורים ובין האכלתו על ידי אחרים ופוסק שהחולה עצמו רשאי לאכול בין אם מצוקתו גלויה ובין אם לאו. נימוקו עמו: "שהאדם עצמו היודע מרת נפשו יכול לקח לעצמו אם יוכל בין ביוהכ"פ בין באיסור דאורייתא וקדשים כי דרכיה דרכי נועם"¹⁵.

שאלת המפתח היא מתי דורשים הפוסקים הוכחות חיצוניות למצוקתו של אדם כדי להתיר לו לעבור איסורים. לכאורה, החתם סופר פוסק שלא כשיטת רש"י ותוספות, שכן לשיטתם ניתן להקל רק למי שמצוקתו ניכרת לעין כל, אולם יש לחלק בין הנדונים. החתם סופר מקל ביום הכיפורים גם לחולה שאין סימנים חיצוניים למצוקתו, משום שהחולה מרגיש שהוא שרוי בסכנת נפשות¹⁶. לעומת זאת, בכל הנוגע למי שיצרו תקפו אין מדובר בחששות של סכנת נפשות. מסתבר, איפוא, שהחתם סופר אינו חולק על רש"י ותוספות.

ה

הרשב"א סובר, שביכולתו של אדם להכניע את יצרו ולכן הוא אוסר להתיר שבועה של מי שנשבע שלא לשחק בקוביה וחושש שיתקפנו יצרו ולא יוכל לעמוד בדבורו¹⁷. הרשב"א הולך, איפוא, בדרכם של הר"ח והרי"ף, שאינם מתירים למי שיצרו תקפו ללבוש שחורים, ללכת לעיר אחרת ולחטוא שם.

המהריב"ל¹⁸ מקשה על הרשב"א מהגמרא בפרק השולח¹⁹. שער המלך דן בקושיה זו ומתרץ, שקיימים מצבים שבהם גם הרשב"א פוסק שלחוטא

12. ראה הערה 21.

13. שו"ע או"ח תריז ג.

14. הב"ח על שו"ע או"ח תריז; מג"א שם ס"ק א.

15. שו"ת חתם סופר אבן העזר פב. כך מכריע גם המ"ב תריז אות ו. הלכה למעשה ראה שמירת שבת כהלכתה מהדורה שלישיית ירושלים תש"ע סימן לב הערה טו.

16. ראה שו"ת חתם סופר שם.

17. ראה כלבו סימן קמז. וראה בבלי ברכות ה א: "אמר רבי לוי בר חמא אמר רבי שמעון בן לקיש: לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע...".

18. ראה שו"ת מהרי"ן לב ד ד.

19. ראה גיטין לח ב.

יש דין אנוס. שער המלך כותב: "בשלמא בנדון הרשב"א עדיין לא הוחזק באיסור ואף על גב דאיכא למימר שירא שמא יתקפנו יצרו כו' אימור לא עביד, דגזים איניש ולא עביד משא"כ גבי ההיא דהשולח דהווי עבדי בה כבר אסורא"²⁰. ונראה, שמהשימוש בלשון "עדיין לא הוחזק באיסור" משמע שלדעת שער המלך, כאשר אדם ירא שמים חוזר וחוטא, חוזר וחוטא, הרי זה משום שאין הוא יכול לכבוש את יצרו ובמקרה כזה גם הרשב"א ידונו כאנוס. מאחר והרשב"א הולך בדרכם של הר"ח והרי"ף מסתבר, שגם לדעתם בנסיבות כאלה יש לחוטא דין אנוס²¹.

בגמרא בפרק השולח בית דין הוא זה שקבע שיש לראות את העבריינים כאנוסים²². אם כן, דיו לבא מן הדין להיות כנדון ומאחר ומפרק זה מוכיח שער המלך שיש ואדם נדון כאנוס, פשיטא, שאין קביעה זו נתונה ביד החוטא אלא רק ביד בית דין²³. ונראה, שנושא כבד משקל כזה ראוי לידון על ידי בית הדין החשוב בעיר²⁴.

ו

מצאנו בשו"ע ובנושאי כליו שלושה פסקים הדנים במי שיצרו תקפו, ועולה מדבריהם שקיימת הסכמה כללית שאכן קיימים מצבים שבהם חוטא כגון זה נדון כאנוס.

א. ספר חסידים פוסק: "מעשה באחד ששאל מי שיצרו מתגבר עליו וירא פן יחטא לשכב עם אשת איש או עם אשתו נדה או שאר עריות האסורות לו אם יוכל להוציא זרעו כדי שלא יחטא והשיב יש לו באותה שעה להוציא שאם אי אפשר מותר שיוציא ש"ו ואל יחטא באשה. אבל צריך כפרה אם המים בקרח ישב במי קרח בימי החורף או מתענה ארבעים יום בימי החמה"²⁵. הבית שמואל והחלקת מחוקק מצטטים את ספר חסידים²⁶.

ב. המרדכי כותב: "... שאין להתיר נדר של קוביא ורבינו טוביה אומר דעתה בזמן הזה יש להתיר נדר של קוביא כי כמו שגגה הוא כי אינם יכולים

20. שער המלך שבועות ו ה.

21. ראה בבלי חגיגה טז א: "הא – דמצי כייף ליה ליצריה, הא דלא מצי כייף ליצריה".

22. ראה בבלי גיטין לח ב: "וכפו את רבה ועשאה בת חורין", ורק לבית דין יש כח לכפות.

23. וראה תוס' שם מא ב ד"ה כופין: "...חשיבי כאנוסים...". וראה שו"ת הרמ"א קג. וראה שו"ת חתם סופר אבן העזר ב פב. וראה נפתלי בר אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה סעיף פא.

24. ראה ביאור הגר"א חו"מ רו ס"ק מה.

25. ספר חסידים מהדורת וויסטיניצקי נ. ספר חסידים מעורר שתי תמיהות. האחת, מפני מה אין הוא פוסק שיש ללבוש שחורים וללכת לעיר אחרת, ויתכן לומר שמדובר במקרה שבו יש צורך למצוא פתרון דחוף ומיידי. התמיהה השניה היא מדוע אין הוא פוסק כדברי הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה כא יח, שאותו אדם חייב נידוי כדין מוציא זרע לבטלה. ומסתבר שספר חסידים רואה את מי שאינו מתגבר על יצרו בענין זה כאנוס גמור. וראה סימן תתפ"ט: "אם אדם מכושף ורודף אחר אשה הרי לבו נמשך אחרי האשה אין לך אנוס גדול מזה...".

26. ראה חלקת מחוקק סימן כג אות א ובית שמואל שם אות א.

להתאפק ולמשול ברוחם²⁷. השו"ע פוסק: "אין מתירין נדר של דבר איסור... כגון לשחוק...". והרמ"א פוסק בהגהה: "ואם יש מכשול בנדר זה, כגון שיש לחוש שיעבור בלא התרה, מתירין לו לכתחלה"²⁸. ובאחת מתשובותיו מנמק הרמ"א מדוע הוא פוסק כשיטת המקלים: "ומה שכתבו הראשונים שאין להתיר נדר של שחוק היינו לדורם שהיה מעצור לרוחם והיו יכולים לכבוש יצרם. ואם הם היו כאנשים אנחנו כחמורים, ואין לדיין בזה אלא מה שענינו רואות באיש הנודר... אם נראה לחכמי עירך או בעיניך שקרוב הדבר לביאת מכשול והנודר דעתו קלה עליו לעבור בו, ודאי מתירין לו מהאי טעמא"²⁹.

ג. הרמ"א פוסק: "ולכן המכה חבירו וחבירו קראו ממזר פטור שנאמר והי' כי יחם לבבו..."³⁰, ובעל החוות יאיר מבאר: "נחשבו כאונס משעת חימום דחם לבבו ואין אדם שליט ברוחו..."³¹.

ז

מעתה יש לומר, שלכל הדעות בית דין רשאי לדון כאנוס חוטא שניכר שהוא מנסה מאד להתגבר על יצרו ומשקיע מאמצים רבים ובכל זאת נכשל ונופל³².

ובית דין הוא גם זה שקובע אם החוטא האנוס צריך כפרה כדברי ספר חסידים. "אנוס רחמנא פטריה" ולפיכך מסתבר מאד שהחולה הנדון בשאלתנו אינו צריך כפרה³³. אבן שלמה כותב: "... מי שנפשו רעה ויש לו תמיד מלחמת היצר אז לפום צערא אגרא, ואף אם לפעמים נכשל בעבירה ח"ו הקב"ה נכנס עמו לפנים משורת הדין..."³⁴. כותב הראי"ה קוק: "ואף על פי שחלילה להשתמש בהתנצלות של הכופרים בבחירה חפשית, שהיא דעה מושחתת, מכל מקום לפעמים ישנם צחצוחים מדעה זו, שמביאים רפואה למחלות קשות שבנפש..."³⁵.

אמנם ספר חסידים סובר שיש צורך בכפרה, אולם מסתבר שזאת משום שהוא דן באדם בריא, שסביר שיש לו כוחות גוף ונפש להרחיק את עצמו

27. מרדכי שבועות תשפו. מפקסו משמע שבית דין עשוי לראות כאנוס גם חוטא שלא נקט באמצעים כל שהם להימנע מעבירה.
28. שולחן ערוך יורה דעה רכח טו בהגה. וראה שו"ע יו"ד רכח כח. הרמ"א הולך בדרכו של רבינו טוביה, ראה ב"י על הטור שם; ש"ך שם ס"ק כח; **ערוך השלחן** יו"ד רכח נב.
29. שו"ת הרמ"א קג, הו"ד בש"ך יו"ד רכח ס"ק כח.
30. שו"ע חו"מ תכא יג.
31. שו"ת **חוות יאיר** סה.
32. ראה שו"ע יו"ד רכח טו: "וכן מי שנדר שלא לשחוק ונשתטה לפעמים וכששחוק ירווח לו מתירין לו".
33. ראה משנה ברורה סימן תריח ס"ק ה. פשיטא, שאין מצוה להוכיח את מי שאינו זקוק לכפרה.
34. **אבן שלמה** א ח.
35. **שמונה קבצים** א שפו.

מעבירה, וקרוב לודאי שהיה יכול למנוע אותה בשלבים מוקדמים יותר. וכן מצאנו בתוס': "אף על גב דמשמע בפ' ואלו מגלחין (מ"ק ד' יז.) דפעמים שיצרו מתגבר עליו ואינו יכול לכופו מ"מ אדם יכול ליוהר שלא יבא לידי כך"³⁶.

כיום אין בית דין שיש לו סמכות להעניש חוטא על עבירות שבין אדם למקום, ולגבי השאלה האם חוטא מסוים שיצרו תקפו צריך כפרה, די בפסיקה של מורה הוראה מובהק³⁷.

ח

ראויים מאד להשמע דבריו של הרב משה מונק: "סח לי מחנך אחד... בא אלי חניך וקיצור שולחן ערוך פתוח לפניו, וקורא לפני: 'אסור להוציא שכבת זרע לבטלה, ועון זה חמור מכל עבירות שבתורה.... וכאילו הורג את הנפש'. ואומר החניך: אני רוצח מתמיד ואין לי כפרה, ואמשיך לרצוח. חיי אבודים. ושואל המחנך: ומה אענה לו? אמרתי לו: הבטוי 'חמור מכל עבירות שבתורה' לאו דווקא (ראה אבן העזר כג א ושם בבית שמואל)³⁸. ועכשיו פתח לפני החניך הלכות לשון הרע, ואלה דבריו: 'והוא עוון גדול וגורם להרוג נפשות מישראל'... ובכך תגיד לחניכך: אני המחנך גם כן רוצח, כי גם אני איני מצליח להמנע מדיבור לשון הרע. שנינו חוטאים חטאים חמורים ועל שנינו לא להתיימשך אלא להתאמץ לתקן דרכינו כל אחד בתחומנו... על ידי השוואת איסור חז"ל ללשון הרע נטלתי את העוקץ המלווה חטאים בתחום העריות. הוצאתי חטא זה מתחום האמוציות החריפות והכנסתי אותו לתחום כל החטאים שהאדם נגוע בהם. לא ביטלתי רגש האשמה אלא העתקתי אותו מתחום הפחדים האי רציונליים אל תחום המצפון ולשטח של יראת חטא כללית"³⁹.

הגמרא אומרת: "תנו רבנן שלושה דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו אלו הן עובדי כוכבים ורוח רעה ודקדוקי עניות למאי נפקא מינה למיבעי רחמי עליהו"⁴⁰.

36. תוספות עירובין מא ב ד"ה מי שהוציאוהו וכו'. וראה ספר חרדים מצוות עשה מדברי קבלה ומדברי סופרים לה.

37. וראה, למשל, הרב יצחק זילברשטיין, **שיעורי תורה לרופאים**, תשע"ב במפתח ערך כפרה דוגמאות שמורה הוראה מובהק נשאל וענה בענין כפרה.

38. הבית שמואל מביא את פסקו של ספר חסידים סימן נ, ומסיק: "לפ"ז מ"ש בווהר וכאן דעון מוציא ש"ז חמיר מכל עבירות לאו דוק". וראה **צדקת הצדיק** רמה: "... וכמו שכתב בספר חסידים דמוטב להוציא זרע לבטלה ולא לחטוא בעריות ואפילו דרבנן".

39. **באספקלריה של תורה** ירושלים תשל"ה עמ' 103. וראה א"ת ערך השחתת זרע.

40. בבלי עירובין מא ב.